

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ

Харківський національний університет внутрішніх справ
Кафедра соціально-гуманітарних дисциплін, факультет № 6

ТЕКСТ ЛЕКЦІЇ

з навчальної дисципліни «Логіка»
обов'язкових компонент
освітньої програми першого (бакалаврського) рівня вищої освіти

053 «Психологія» (практична психологія)»

за темами: «Основи інтеррогативної логіки»

Харків 2023

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
30.08.2023 Протокол № 7
(дата, місяць, рік)

СХВАЛЕНО

Вченою радою факультету № 6
25.08.2023 Протокол № 7
(дата, місяць, рік)

ПОГОДЖЕНО

Секцією Науково-методичної ради
ХНУВС з гуманітарних та соціально-
економічних дисциплін
29.08.2023 Протокол № 7
(дата, місяць, рік)

Розглянуто на засіданні кафедри соціально-гуманітарних дисциплін (протокол
від 25.08.2023 р. № 9)

Розробник:

Професор, доктор філософських наук, професор Тягло Олександр
Володимирович

Рецензент:

Доктор філософських наук, професор Воропай Тетяна Степанівна

План лекції «Основи інтеррогативної логіки»

1. Поняття запитання та відповіді, їх роль у науці і практиці.
2. Різновиди запитань (запитання до уточнення, запитання до поповнення). Поняття про передумову запитання, область пошуку відповіді.
3. Види відповідей (по суті питання та не по суті, істинна та хибна, пряма та непряма, точна та неточна тощо).
4. Логічні й юридичні вимоги до коректного запитання, до коректної відповіді. Основні порушення логіки запитання-відповіді.

Література

- Бандурка О. М., Тягло О. В. Юридична логіка. Харків: Золота миля, 2017. С. 77-102.

Текст лекції

Стимулом постановки питання і пошуку відповіді на нього є потреба у новій інформації, що актуально у ситуаціях, коли наявні відомості через свою неточність, неповноту чи неефективність не можуть задовольнити людину. Доречно сказати, що питання і відповідь виступають необхідним зв'язком між менш та більш повним чи точним знанням, між менш та більш ефективним алгоритмом дії, тобто суттєвим елементом пізнання світу й «оволодіння» ним.

Питання – це форма мислення, яка здійснює головним чином не інформативну, а імперативно-директивну функцію. Питання спонукає до пошуку відповіді й спрямовує його. Відповідь виконує інформативну функцію. Поширеною, хоча і не єдиною, формою відповіді на питання є судження.

Досить часто питання висуваються не задля одержання знання у вигляді судження або низки суджень (будемо далі називати їх «суто інформаційними»), а з метою встановлення певного алгоритму, системи дій (вони одержали назву питань «з опису способу дії»).

«Як викликати свідка на допит?». Відповіддю на це питання буде не судження, а відповідний алгоритм. За статтею 135¹ КПК України *особа викликається до слідчого, прокурора, слідчого судді, суду шляхом вручення повістки про виклик, надісланої її поштою, електронною поштою чи факсимільним зв'язком, здійснення виклику по телефону чи телеграмою*.

Взявши до уваги наявність цих двох видів питань (і відповідей), зосередимося спочатку на першому з них.

Питання ніколи не виникають на пустому місці. Вони завжди базуються на тому чи іншому раніше знайденому знанні, що потребує уточнення чи поповнення. Вихідне знання такого роду називають пресуппозицією, передумовою питання.

Питання не тільки висловлює вимогу нових відомостей, а і спрямовує їх пошук, більш-менш точно указуючи ту область, де можна знайти потрібну

інформацію. Цю область називають областю пошуку відповіді (малюнок 3).

Таким чином, на основі осмислення недостатньої інформації – передумови питання – виробляється власне питання. Воно орієнтує пошуки відповіді у певній області. Добра відповідь уточнює чи поповнює вихідне знання.

Розглянемо, наприклад, питання до Петра Симоненка: *На початку касетного скандалу розповсюджувалася інформація, що вам також пропонували півки для їх оприлюднення. Чи так?*

Відповідь: *Так, це було 11 листопада 2000 року.*

У наведеному прикладі передумова питання сформульована явно. Питання спонукає вибрати одну з двох альтернатив – «Так» і «Ні», вони складають область пошуку відповіді.

Залежно від своєї мети – уточнення або поповнення наявного знання – питання поділяються на два основні різновиди: для уточнення і для поповнення. Питання першого виду інколи ще називають закритими, а другого – відкритими.

Суттєва особливість питань першого виду у тому, що вони доволі чітко окреслюють певну множину можливих відповідей, серед яких слід вибрати одну. Це є здійсненним, коли область пошуку відповіді не надто велика і точно відома, завдяки чому подібні питання і називають закритими.

Це правопорушення є злочин або адміністративний делікт?

Передумова даного питання така: *«Вчинене правопорушення. Воно або злочин, або адміністративний делікт»*. Область пошуку відповіді обмежена (закрита) і складається з двох суджень *«Це правопорушення є злочин»* і *«Це правопорушення є адміністративний делікт»*. Задача полягає у тому, щоб з'ясувати, яка з цих двох відповідей істинна. Таким чином, маємо закрите питання, питання до уточнення. Складніші питання такого виду вимагають здійснити вибір з трьох, чотирьох або більшої кількості можливих варіантів відповіді.

У описаній ситуації може виникнути і таке питання: *«Чи це правопорушення є злочин?»*. Його передумова *«Вчинене правопорушення. Воно або злочин, або ні»*, а область пошуку складається з пари суджень *«Так, це правопорушення є злочин»* і *«Ні, це правопорушення не є злочин»* (або простіше «Так» та «Ні»). Подібні питання, сформульовані з допомогою оператора питання *«Чи..?»*, є особливим видом питань для уточнення.

Але не завжди мета питання – уточнення наявних знань. Щоб зрозуміти це, розглянемо наступний приклад.

Після прибуття електрички з Краснограда до Харкова у ній знайдено непритомну людину зі слідами насильства на тілі. Міліціонер, котрий супроводжував електричку, сформулював таке питання для уточнення: «Злочин вчинено у Краснограді, у Широкому, у Водолазі, у Мерефі, у Новоселівці?»

Але злочин міг статися не тільки на цих зупинках, а й у якомусь місці між ними. Тому сформульоване у вказаний спосіб закрите питання здатне завести розслідування у глухий кут. Можна, звичайно, трохи збільшити область пошуку

відповіді, але перелічити усі точки між Красноградом і Харковом, що є необхідним для побудови вичерпної передумови закритого питання, можливості немає – ця множина нескінченна.

Коли не вдається сформулювати коректне питання для уточнення, залишається можливість запитати інакше: *«Де вчинено цей злочин?»*. Передумовою такого питання є твердження, що в якійсь точці залізничного маршруту з Краснограду до Харкова вчинено злочин. Інакше кажучи, передбачається наявність якоїсь x_0 з властивостями: належати множині точок простору між початковим і кінцевим пунктами руху $[x]$ та бути місцем злочину.

Така передумова спрямовує на пошук у нескінченній області пошуку $[x]$. Наявне знання потребує поповнення, тобто знаходження певних додаткових специфікацій однієї-єдиної точки злочину x_0 (або принаймні невеликого порівняння з усією відстанню відрізка шляху, який її включає). Подібні питання й називаються питаннями до поповнення або відкритими.

Відповіддю на поставлене відкрите питання буде, наприклад, судження: *«Злочин вчинено між 31-м і 32-м кілометрами на шляху з Краснограду до Харкова»*. У такому випадку вихідне знання поповнене інформацією про відносно невеликий інтервал знаходження місця злочину.

У розглядуваному випадку у слідчого зазвичай виникає питання не тільки щодо просторової характеристики x_0 , яке створюється з допомогою оператора *«Де ...?»*, а й часової (питання формулюється з допомогою оператора *«Коли ...?»*), каузальної (оператор *«Чому ...?»*) і т.ін. Іще середньовічний мислитель Раймонд Луллій вказав на існування низки питань, які відрізняються за природою шуканої інформації й створюються, відповідно, з допомогою операторів *«Що..?»*, *«Чому..?»*, *«У який спосіб..?»*, *«Із чого..?»*, *«Скільки..?»*, *«Який..?»*, *«Де..?»*, *«Коли..?»*. Хоча цей перелік не вичерпний (для слідчого, зокрема, важливо встановити особу правопорушника/правопорушників – задати і знайти відповідь на питання *«Хто..?»*), але знати і використовувати його у повсякденній юридичній практиці цілком доречно.

Однією з задач інтеррогативної логіки є встановлення критеріїв розрізнення правильних і неправильних питань. У чому ж полягають ці критерії? У найзагальнішому сенсі питання буде коректним лише тоді, коли воно принаймні у принципі скеровує на пошук істинної відповіді. Чим точніше буде визначено область пошуку такої відповіді, тим більш вдалим й буде висунуте запитання. Коли ж воно з тих чи інших причин взагалі не здатне привести до істинної відповіді, його слід визнати неправильним.

Чи є мимрік шудріком?

Поставлене «чи-запитання» формально вказує на область пошуку з двома відповідями *«Так»* і *«Ні»*. Проте оскільки воно для нормальної людини позбавлене сенсу, то встановити істинну відповідь не видається можливим. Отже, найочевиднішим атрибутом правильного запитання є його осмисленість.

Коли питання осмислене, то його правильність залежить від логічного значення передумови.

Правильно поставлене запитання зазвичай має істинну передумову. Хибна передумова спрямовує на пошуки в області, де знайти істинну відповідь

скоріше за все не вдасться. Коли таке і трапляється, то лише завдяки випадковому збігу обставин.

Але не завжди людина в змозі тут-і-зараз повністю переконатися в істинності знань, які вона бажає уточнити або поповнити. Та чи означає це, що слід утримуватись від запитань? Звичайно, ні. Питання доцільно висувати й на підставі передумов, істинність яких не доведена. Такі запитання можуть, хоч і без твердих гарантій, підтримати процес пізнання.

Світло – це процес розповсюдження механічної хвилі у невагомому, але пружному ефірі. Світло різних кольорів має різну довжину хвилі. Яка довжина хвилі червоного світла?

Хоча думку про світло як розповсюдження хвилі у невагомому пружному ефірі поділяли видатні фізики аж до початку XX століття, ця гіпотеза виявилася хибною. Світлоносного ефіру не існує, а світло, точно кажучи, не хвиля. Це неklasична реальність, яка характеризується корпускулярно-хвильовим дуалізмом своїх властивостей. Попри хибність сформульованої передумови на поставлене питання існує істинна відповідь: *«Довжина хвилі червоного світла близько $7,60 \times 10^{-7}$ м»*.

Уявлення світла як хвилі почасти виправдовувалось до відкриття корпускулярно-хвильового дуалізму його властивостей. Питання, поставлені на основі передумови, логічне значення якої було спірним, дозволили одержати низку важливих фізичних результатів. Проте спиратися на цю пресуппозицію сьогодні – значить приректи себе на повторення помилок, уже здоланих фізичною наукою.

Хоча дослідження, що базуються на хибних передумовах, можуть інколи приводити до істини, проте це випадкові і не часті сюрпризи. Найчастіше постановка питань на хибних передумовах виявляється або софізмом, або помилковим вибором відносно малоефективного напрямку пізнання, з чим обізнана і чесна людина не має погоджуватися. Тому висування питань на підставі очевидної хибі слід уникати.

Які види хуліганства дозволені законом?

Передумова цього запитання така: *«Існують види хуліганства, дозволені законом»*. Вона хибна, адже хуліганство є або адміністративним деліктом, або злочином і у жодному разі не дозволяється законом. Істинної відповіді на це запитання не існує. Нерозуміння або ігнорування цього факту призведе до марних пошуків і хибних або навіть шкідливих «винаходів».

Хоч спиратися на істинну передумову бажано, але далеко не завжди її логічне значення точно відоме. Тому на практиці цю вимогу припустимо замінити дещо слабшою: передумова має бути логічно несуперечливою.

Питання *«Коли бізнесмен Вано Цинандалі порушив податкове законодавство Білорусі?»* не буде коректним, коли такого бізнесмена не існуватиме, адже у цьому випадку відповідне судження існування і вся передумова цілком хибні. Будь-які спроби дати відповідь на поставлене запитання безперспективні.

За умови істинності судження існування питання буде неправильним у випадку порушення у його передумові закону несуперечності, наприклад через

наявність в законодавстві Білорусі суперечливих норм щодо сплати податків, як це описано нижче.

Тіньові бізнесмени можуть використати такі способи ухилення від податків...

Під парадоксальним гаслом «Знання закону звільняє од відповідальності». Для використання цього способу слід добре вивчити два закони – про прибутковий податок з підприємства і податок на прибуток. Обидва вони діють з 1 січня 1992 р. і виключають один одного. Дебати у Верховній Раді Республіки Білорусь тривають, але жодного закону не було скасовано. Таким чином, можна не сплачувати ані того, ані іншого податку, посилаючись на суперечність законодавства.

Справді, на підставі суперечливого законодавства не можна дійти однозначної відповіді на поставлене вище питання: за одним законом людина може бути визнана винною, а за ту ж саму вчинену у певний час дію, розглянуту з точки зору іншого чинного закону – невинною. Якщо ж суддя при розгляді справи спиратиметься лише на один з суперечливих законів, то його рішення завжди може бути піддане критиці як таке, що порушує вимогу всебічності, повноти та об'єктивності. Далі це потягне скасування відповідного вироку. У такій ситуації недобросовісний бізнесмен одержить шанс постійно уникати кари, тоді як законослухняна людина відчуватиме постійний дискомфорт від порушення одного закону через виконання іншого!

Після того, як в процесі аналізу виявлено хибність або суперечливість вихідної передумови, інколи існує можливість її скорегувати і створити нову. Наприклад, якщо в процесі розслідування описаного раніше злочину на залізниці виявиться, що жодна з точок шляху [x] з Краснограда до Харкова не має властивості бути точкою злочину, тобто передумова питання хибна, то область пошуку відповіді слід розширити, включивши до неї ті місця, де електричка знаходилась до початку руху з Краснограда.

Але існують осмислені запитання, виправити хибну передумову яких немає можливості. Такі запитання називають абсурдними.

У якому році Верховна Рада України ухвалила закон про припустимість евтаназії?

Передумова цього питання включає судження: *«Існує рік, у якому Верховна Рада України ухвалила закон про припустимість евтаназії»*. Але сьогодні – наприкінці 2011 року – ця інформація, а з нею і вся передумова – хибна. Поставлене запитання абсурдне, воно в принципі не в змозі скерувати пошук правильної відповіді остільки, оскільки її не існує.

Чи слід намагатися відповісти на будь-яке висунуте питання? З наведених вище прикладів ясно, що не кожне питання є правильним, передбачаючи можливість істинної відповіді. Проте кожне питання викликає ту чи іншу реакцію.

Реакція або відгук на питання може виявлятися у різноманітних формах. Логіка зазвичай розглядає вербальну, артикульовану реакцію.

Перший різновид логічної реакції полягає в оцінці питання. Адже саме питання може бути неправильним, таким, на яке знайти істинну відповідь неможливо. Єдине, що залишається у цій ситуації – чітко

зафіксувати помилковий характер запитання, тобто дати його негативну оцінку. Негативні оцінки поділяються на такі, що відкидають питання, і такі, що мають на меті його скорегувати. Останній різновид оцінок зазвичай вказує, що передумова даного питання потребує модифікації, адже деякі її елементи є погано визначеними, хибними, між ними є суперечності тощо.

Від якої хвороби помер президент Кеннеді?

Це питання до поповнення є неправильним через хибність складової передумови: *«Президент США Кеннеді помер від якоїсь хвороби»*. Хибна передумова спрямовує на марні пошуки в області, де відповідь знайти неможна. Правильна реакція на нього має бути негативною, наприклад: *«Питання некоректне, оскільки добре відомо, що президент Кеннеді помер не через хворобу, а через кулю вбивці»*.

Як карається крадіжка?

Реакція на це питання буде полягати у вимозі додаткових відомостей якнайменше щодо виду крадіжки і країни, на території якої її вчинено й за законами якої крадія каратимуть. Така інформація суттєво звужить початкову область пошуку і вплине на остаточну відповідь. Адже відомо, що в Україні крадіжка сьогодні тягне позбавлення волі на строк від трьох до п'ятнадцяти років, у деяких ісламських країнах за це відрубують руку і т.ін.

Де був ваш чоловік, якого підозрюють у злочині, сьогодні уночі?

Це запитання, коли його поставлено слідчим одруженій особі жіночої статі, логічно є правильним. Але воно може бути оцінене негативно і відкинуте жінкою на підставі статті 63 Конституції України, яка звільняє від відповідальності за відмову свідчити проти своїх близьких родичів, зокрема чоловіка. Інакше кажучи, адекватною реакцією цієї жінки може бути таке: *«Я не буду відповідати»*. Проте коли так зреагує, наприклад, сусідка підозрюваного, котра не є його близькою родичкою, то дана реакція буде юридично неправильною. Адже за відмову давати показання і за дачу завідомо неправдивих показань свідкові загрожує кримінальна відповідальність (див. статті 384 і 385 Кримінального кодексу України).

Отже, перед тим, як відповідати на поставлене питання, слід оцінити саме питання, а також спроможність на нього відповісти, обов'язок відповідати, право не відповідати тощо. Якщо оцінка позитивна, її можна не висловлювати, а одразу переходити до пошуку і висловлення відповіді. Коли ж вона негативна, маємо не відповідати, а у відповідний спосіб – адекватно – реагувати.

Відома низка питань-пасток: вони зовні виглядають коректними, але насправді криють у собі певні хитрощі з метою ввести запитуваного в оману і примусити до помилки або поставити у не вигідне становище. Розглянемо деякі з них.

Перший тип хитрощів – це упереджене (або «навантажене») питання. Воно формулюється у такий спосіб, щоб одразу поставити у не вигідне становище чи скомпрометувати адресата запитання.

Кореспондент до адвоката підозрюваного:

«Як ви можете захищати цього злодія, якого засуджує усе поважне товариство?».

Передумова цього запитання: *«Підзахисний – злодій. Його засуджує усе поважне товариство. Захищати злодія, ігноруючи думку поважного товариства, – погана справа».* Але така передумова хибна, адже тільки суд вправі визнати людину злодієм (див., наприклад, статтю 62 Конституції України). Крім того, посилення на думку *«усього поважного товариства»* часто-густо виявляються поспішним узагальненням... Зрозуміло, що це питання є упередженим. Воно не спрямоване на поповнення інформації, натомість має на меті справити тиск на адвоката або ж скомпрометувати його і підозрюваного. Такі хитрі питання здатні вплинути на необізнаних у логіці або ж простодушних людей. Правильна реакція на питання такого гатунку буде полягати в їх доказовій негативній оцінці.

Друга типова хитрість криється у вимозі дати просту відповідь на складне питання.

Чи згодні ви віддати свої голоси за нашого кандидата і суттєво наблизити вихід країни з кризи?

Зрозуміло, коли людина поспіхом дасть на висунуте складне запитання одну просту відповідь, наприклад, *«Так»*, то вона тим самим фактично висловить не тільки прагнення скорішого виходу своєї країни з кризи, а й згоду віддати свій голос за згаданого кандидата. Але ж насправді вона може цього й не бажати!

Звичайно, можна дати дві різні відповіді в усній розмові або у неформалізованому листі. Але що станеться, коли подібне чи-питання буде поставлене на референдумі з вкрай обмеженим вибором між *«Так»* і *«Ні»*?! Отже, щоб не пошитися в дурні, не слід на складні питання намагатися давати спрощені відповіді!

Третя типова хитрість – помилка *«багатьох питань»*: вона вимагає однієї відповіді на декілька питань, прихованих у одному простому. Ще софісти Давньої Греції винайшли показовий приклад цієї хитрості.

Чи перестав ти бити свого батька?

З першого погляду на це чи-питання слід дати якусь одну з двох суперечливих відповідей – *«Так, я перестав бити свого батька»* або *«Ні...»*. Але в будь-якому випадку адресат опиняється у скрутній ситуації, визнаючи провину у кривдженні батька. Чому спрацьовує ця логічна пастка?

Коректна реакція на вказане питання передбачає розгляд його природного попередника: *«Чи ти колись бив свого батька?»*. У тому разі, коли істинною виявиться ствердна відповідь на нього, це створить істинну передумову для наступного. Проте коли на перше запитання істинною буде відповідь *«Ні, я ніколи не бив свого батька»*, то передумова наступного буде хибною, а саме воно – неправильним.

Тому, зіткнувшись з наведеним або з подібним до нього питанням, слід, перш за все, визначити логічне значення його передумови. Якщо вона істинна, то уникнути сумного висновку про недостойне ставлення адресата до батька у будь-якому випадку відповіді неможна. Натомість коли зазначена передумова

хибна, то на поставлене запитання слід не відповідати, а реагувати, наприклад, таким чином: *«Я ніколи не бив свого батька. Тому наведене запитання є некоректним»*. Якщо ж так не зреагувати, а спробувати відповісти у якийсь з двох формально можливих способів – *«Так...»* або *«Ні...»*, то це буде означати визнання правильності питання і, відповідно, його передумови. Цей фактичний наклеп адресата на самого себе – розплата вже не за неповагу до батька, а за невміння ідентифікувати і критикувати софістичні пастки.

Четверта хитрість – «чорно-біле питання». Вона ґрунтується на тому, що область пошуку штучно звужується, внаслідок чого втрачається можливість відшукування істинної відповіді. Інакше кажучи, передумова питання формулюється у вигляді сильної диз'юнкції суджень, які одночасно є хибними, через що хибною виявляється і уся передумова.

Наприкінці 2009 року сайт *mail.ru* разом з російським журналом *«Коммерсант-Деньги»* проводив інтернет-опитування, ставлячи питання *«Ви довіряєте рейтингам?»*. Відповідь опитуваний мав дати, *«клікнувши мишкою»* по одній з двох позицій *«Так»* і *«Ні»*.

Проте достатньо ясно, що задана у такий спосіб область пошуку принаймні для частини опитуваних є завузькою: втрачаються, наприклад, варіанти відповіді *«Скоріше довіряю»*, *«Скоріше не довіряю»*, *«Почасті довіряю»* чи *«Довіряю лише окремим рейтингам»* і т.п. Інакше кажучи, для цієї частини опитуваних передумова, сформульована у вигляді сильної диз'юнкції суджень *«Так, довіряю»* і *«Ні, не довіряю»*, буде хибною через хибність обох складових. Зрозумівши цю обставину, опитувані мають не відповідати, а адекватно реагувати, наприклад, через неучасть у опитуванні.

Лише після того, як ви дійшли позитивної або, принаймні, не дійшли негативної оцінки питання, слід переходити до пошуку відповіді.

Відповіді можна поділяти за різними підставами. Серед осмислених відповідей практично важливо розрізняти відповіді по суті питання і не по суті; істинні і хибні; точні і неточні; прямі і непрямі; повні і неповні тощо. Суттєвим для розрізнення усіх цих різновидів відповідей є врахування передумови запитання і області пошуку відповіді.

Відповідь слід обирати з області пошуку, на яку спрямовує дане питання. Якщо відповідь вибирається не з його області пошуку, то має місце помилка – відповідь не по суті питання (ухильна відповідь).

Питання: *«Де ви знаходились між 10.30 і 11.00 ранку 1 травня 2010 року?»*.

Область пошуку відповіді для цього питання становить множина адрес, за якими могла перебувати запитувана особа.

Відповідь по суті: *«У цей час я знаходився у себе вдома за адресою – місто Первомайськ, вулиця Першотравнева, будинок №1»*.

Відповідь не по суті: *«На початку травня я хворів на свинячий грип»*.

Відповідь не по суті є поширеним у різних сферах життя способом ухилення від правильної відповіді внаслідок незнання, бажання приховати інформацію і т.п.

Питання: *«Чи є Україна незалежною і правовою державою?»*.

Питання поставлене правильно, оскільки його передумова *«Держава, яка зветься Україна, існує»* – істинна, а поняття незалежної і правової держави визначені.

Відповідь: *«Так, за Конституцією 1996 року Україна є незалежною і правовою державою»*. У цьому випадку ми маємо істинну відповідь по суті питання.

Відповідь: *«Так, за Конституцією 1996 року Україна є незалежною, але не є правовою державою»*. В цьому випадку маємо хибну відповідь по суті на правильно поставлене питання (принаймні у випадку, коли відповідач не вкладає у поняття правової держави якогось особливого смислу).

Відповідь: *«Так, за Конституцією 1996 року Україна є незалежною державою»*. В цьому випадку маємо істинну відповідь по суті на правильно поставлене питання. Однак вона не повна, бо не вичерпує всіх ознак держави, відносно яких поставлене запитання. Такі відповіді зазвичай тягнуть за собою додаткові питання.

Додаткові питання можуть тягнути і неточні відповіді. Точна відповідь на правильно поставлене запитання визначає одну «точку» або максимально звужену «ділянку» в області пошуку відповіді, тоді як неточна дає ширшу «ділянку», ніж є бажаним і принципово досяжним.

Отже, добра відповідь на суто інформаційне питання має відповідати наступним вимогам:

- бути осмисленою,
- бути істинною,
- бути по суті питання,
- бути точною,
- бути повною,
- бути прямою.

Раніше вже зазначалось, що питання висуваються не тільки задля одержанням знання у формі суджень, а і з метою встановлення певних алгоритмів. Тож чи стосуються вказані вище вимоги відповідей на питання «з опису способу дії»?

За своєю природою алгоритми не мають логічних значень «істина» або «хиба», тому умови правильності відповідей-алгоритмів відрізняються від умов правильності відповідей-суджень. Якщо вимогою до логічно правильної відповіді-судження є істинність, то у випадку відповіді-алгоритму слід вимагати, як мінімум, її здійсненості.

Правильною відповіддю на питання *«Хто є свідком у справі Сидорова?»* може бути істинне судження *«Іванов є свідком у справі Сидорова»*. А правильними відповідями на питання *«Як викликати Іванова на допит у справі Сидорова?»* можуть бути такі нескладні алгоритми *«Вручити повістку особисто Іванову і одержати його розписку про це»* або *«Вручити повістку дружині Іванова і одержати її розписку»*. У ситуації однаково реальної досяжності Іванова і його дружини перший з вказаних алгоритмів буде, вочевидь, більш ефективним, результативним. Але коли на відміну від своєї

дружини Іванов тривалий час недосяжний, то правильною відповіддю-алгоритмом залишається лише друга з зазначених вище: саме вона здійсненна, хоча і порівняно менш ефективна. Отже, оцінка правильності відповіді-алгоритму ґрунтується на комбінації вимог здійсненності і ефективності. З юридичною точки зору пропонується у відповіді алгоритм повинен, звичайно, ще й відповідати чинному законодавству.

Таким чином, добра осмислена відповідь-алгоритм має відповідати наступним вимогам:

- бути по суті питання,
- бути здійсненою,
- бути ефективною,
- бути повною,
- бути прямою.

Неправильними є, перш за все, позбавлені смислу відповіді. Серед осмислених відповідей неправильними виявляються відповіді-судження не по суті запитання, хибні відповіді. Неповні й неточні, хоча й істинні відповіді по суті, теж не можна оцінити як цілком правильні. Неправильні відповіді можуть бути як випадковими, так і проявами цілеспрямованих хитрощів.

Питання: *«Як ви ставитесь до свого президента?»*

Відповідь: *«А ви?»*.

В наведеному прикладі наявні хитрість – «відповідь запитанням на запитання». Вона використовується для ухилення від істинної відповіді по суті. Зрозуміло, вона не може задовольнити того, хто ставить питання.

Питання слідчого: *«Хто скоїв цей злочин?»*

Відповідь свідка: *«Я не знаю»*.

Якщо зізнання є щирим, то маємо правильну реакцію на запитання – негативну самооцінку адресата, констатацію неспроможності дати шукану відповідь. Коли так, то спілкування слід закінчити, адже воно нічого не прояснить. Проте відказати у такий спосіб може і той, хто знає правильну відповідь, але з якоїсь причини хоче приховати відому йому інформацію. У цьому випадку будемо мати неприйнятну відповідь – хибну і не по суті запитання. Слідчий повинен знайти законні засоби примусити свідка до відповіді по суті, наприклад через додаткове нагадування про кримінальну відповідальність за відмову дати показання і за дачу неправдивих показань (статті 384 і 385 КК України).

Увагу, як вже зазначалося, слід звертати на складні питання, особливо якщо частина їх не задана явно, а лише «тримається в умі». На такі питання не слід намагатися дати одну стислу відповідь. Інакше може бути припущена помилка, яку досить часто використовують недобросовісні політики, юристи, бізнесмени тощо.

Чи згодні ви «заплющувати очі» на факти ухилення від сплати податків вашим роботодавцем і одержувати вищу зарплатню?

Це питання складається принаймні з двох простих: *«Чи згодні ви «заплющувати очі» на факти ухилення від сплати податків вашим*

роботодавцем?» і «Чи згодні ви одержувати вищу зарплатню?». Тому відповісти на нього одним *«Так»* – значить визнати істинність двох зовсім різних відповідей-суджень. Але адресат може бути згоден, наприклад, тільки з другим, але не з першим. Отже, проста відповідь на складне запитання часто буває помилкою.

Інколи зустрічаються умовні відповіді.

Питання: *«За яким номером ви дзвонили подружці?»*

Відповідь: *«Якщо не помиляюсь, то був номер 7398-259»*.

Наведена відповідь явно формулює певну умову своєї істинності. Вона може відображати щирі невпевненість адресата, а може використовуватися й для того, щоб з часом дефектами пам'яті виправдати брехню. Тому краще вимагати безумовних відповідей.

Питання: *«Як остаточно розв'язати проблему забезпечення людства енергією?»*

Відповідь: *«Сконструювати і побудувати *perpetuum mobile*»*.

Маємо осмислену і пряму відповідь-алгоритм по суті питання, проте вона не може бути визнана доброю через свою нездійсненність: адже існування вічного двигуна суперечить фундаментальному закону збереження та перетворення енергії.

На питання і відповіді у галузі права окрім суто логічних зазвичай накладаються додаткові вимоги, які впливають із чинного законодавства тієї чи іншої країни. Тому не усі питання, правильні логічно, можуть визнаватися коректними юридично.

А у ст. 63 чинної Конституції України вказано, що особа не несе відповідальності за відмову давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї і близьких родичів, коло яких визначається законом. Відповідно до чинного КПК України, підозрюваний або обвинувачений має право не говорити нічого з приводу підозри проти нього, обвинувачення або у будь-який момент відмовитися відповідати на запитання (ст. 42⁴ та ін.).

Негативна реакція на запитання також може бути пов'язана з вимогами безпеки держави чи окремих громадян, з таємницею сповіді і т. ін.